

İslâmî İlimlerde Maslahat

Editör

Ayten EROL

Yayın Koordinatörü • Yaşar HIZ
Genel Yayın Yönetmeni • Aydın ŞİMŞEK
Editör • Yrd. Doç. Dr. Ayten EROL
Kapak Tasarım • Cansın Selin TEMANA
İç Tasarım • Cansın Selin TEMANA
Sosyal Medya • Betül AKYAR

Birinci Basım • © ARALIK 2017 / ANKARA
ISBN • 978-605-288-163-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-posta: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro Matbaa
Sanayi 1. Cadde Sedef Sk. No: 6/1
İskitler - Ankara

Sertifika No: 26649
Tel: 0312 229 99 28

İSLÂM HUKUK LİTERATÜRÜNDE MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎÂ'YA GENEL BİR BAKIŞ

Adem Yıldırım*

Özet:

İslâm hukuku iki temel kaynak üzerine bina edilmiştir. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm ve onun uygulaması olan Sünnet'tir. İster üzerinde ittifak edilenler, isterse ihtilaf edilenler olsun, İslâm Fıkıh Usulü'nde açıklanan *Şer'î Hükümlerin Delilleri*'nin tamamı kaynaklık değerini Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'ten aldığı sürece makbuldür. Bu delillerden biri de *hükümlerin ta'lili* konu başlığı altında incelenen *makâsîd* konusudur. Makâsîd genelde dinin, özelde ise fıkıh/hukuk alanındaki *hükümlerin gayelerini* tespit ederek yeni hüküm oluşturmada önemli fonksiyon icra eden bir usul kavramdır. Bu çalışmada genel hatları ile makâsîdın tanımı, önemi, tarihî seyri, çeşitleri, ilkeleri ve mertebeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: Fıkıh, hukuk, makâsîd, gâye, maslahat.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Fıkıh Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: ademyildirim@hotmail.com

AN OVERVIEW OF THE MAKASİDU'SH-SHARIA IN ISLAMIC LAW LITERATURE

Islamic law is based on two fundamental sources. These are the Qur'ân and its practice, the Sunnah. Whether they are allied or disagreed on, all the evidence of the Shari'a Jurisdictions revealed in the Islamic fiqh way is acceptable as long as they receive their source value from the Qur'an and Sunnah. One of these proofs is makasid concept examined under the heading of the *ta'lili*. Makâsid is a procedural concept that performs an important function in establishing a new judgment by determining the duties of the religion in general and in particular in the field of fiqh / law. This study will focus on the definition, importance, historical course, principles, types and ranks of the makasid in general terms.

Key words: Fiqh, Islamic law, makasid, purpose, maslahat

Giriş

Fıkıh usulü eserlerinde makâsîdü'ş-şerîa', makâsîdü'ş-şâri, makâsîdü't-teşrî, el-makâsîdü'ş-şer'îyye şeklindeki tamlamalarla ifade edilen makâsîd düşüncesi çağdaş eserlerde ehdâfû'ş-şerîa, rûhu'ş-şerîa gibi isimlerle anılmaktadır.¹ Makâsîdü'ş-şerîa', fıkıh usulü ilminin bir alt disiplini olarak kabul edilmekte olup, fıkıh usulü eserlerinde hükümlerin *ta'lîli* bağlamında ortaya çıkmış ve incelenmiştir.² Makâsîdü'ş-şerîa' ile şer'î hükümlerin birtakım gayelerle vaz' olunduıkları veya vaz' olunan hükümler yoluyla dünyevi ve uhrevi bir kısım maksatların gözetildiği kabul edilmektedir.

Makâsîd düşüncesinde, İslâmî hükümlerin nihâî gayesini, insanların maslahatlarını gerçekleştirme fikriyatı esas alınmaktadır. Buna göre insanlar için yararlı sonuçların elde edilmesini ve zararlı olanların giderilmesini sağlama düşüncesi makâsîd olgusunun temel dinamiğidir. Bu bağlamda insanla ilgili dünyevî ve uhrevî bütün faydalı sonuçları ifade eden maslahat kavramı ile makâsîd düşüncesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.³

Çalışmada makâsîdü'ş-şerîa' kavramının genel anlam çerçevesi çizildikten sonra makâsîdü'ş-şerîa' terkibine yakın bir kavram olarak hikmetü't-teşrî ifadesi ele alınacak akabinde genel ve özel anlamlarıyla makâsîd ile neyin kastedildiği açıklanarak makâsîdın önemine değinilecektir. Makâsîd düşüncesinin tarihi seyri ele alınırken kronolojik sıralamaya uygun olarak İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'ye (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), İzzeddin ibn Abdisselâm (ö. 660/1262), Şehâbeddin el-Kârâfî (ö. 685/1286), İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), İbrahim eş-Şâtıbî (ö. 790/1388), Muhammed Tâhir b. Âşur (ö. 1393/1973) gibi bilginlerin makâsîd teorisi içerisindeki yeri

¹ Ertuğrul Boynukalın, "Makâsîdü'ş-Şerîa'", *DİA*, C. 27, 2003, s. 423.

² Ali Pekcan, "Makâsîd Literatürüne Dair", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 11, 2008, s. 417.

³ Boynukalın, "Makâsîdü'ş-Şerîa'", s. 424.

ve önemi ifade edilecektir. İctihat çeşitleri başlığı altında, hükmün istinbâtı olan icihadın çeşitlerinden *beyan ictihâdı* ve *mânâ ictihadı* konu edilecek ardından, mânâ icihadının iki çeşidinden biri olan *makâsıd ictihadının* ilkelerine bir miktar yer verilecektir. Makâsıd düşüncesinin vazgeçilmez öğelerinden olan makâsıdın mertebeleri konusu *Zarûriyyât*, *Hâciyyât* ve *Tahsiniyyât* başlıkları altında ele alınacaktır. *Zarûriyyât* başlığı altında ise İslâm hukukun korunmasını zarûrî olarak gerekli gördüğü beş temel değer (zarûrât-ı hamse) olan *din*, *nefis*, *akıl*, *nesil* ve *malın* korunmasının ne anlama geldiği hususunda genel bir anlam çerçevesi çizilecektir.

I. MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERİA' KAVRAMININ ANLAM ÇERÇEVESİ

Makâsıdü'ş-şerîa' terkininde yer alan *makâsıd*, *bir şeyi hedeflemek*, *ona yönelmek* anlamındaki *kasd* kökünden türeyen ve *niyet*, *amaç* gibi manalarda kullanılan *maksıd* kelimesinin çoğuludur. *Maksıd* kelimesi ism-i mekân olarak *hedeflenen mekân*, *kendisine yönelinen yer*, *niyet*, *amaç gibi* anlamlara gelmektedir. Makâsıd genel anlamıyla dinin, özel anlamıyla ibadetler ve hukuk alanındaki dinî hükümlerin gayelerini ifade eden bir kavramdır.⁴ Makâsıdü'ş-şerîa' terkininde yer alan şerîat sözcüğü ise *suyun çıktığı yer*, *kaynak* anlamına gelmekte olup *Allah'ın*, *kullarına din olarak belirlediği kuralların* ve *hükümlerin tamamını* ifade eden ıstılâhî bir anlama sahiptir.

İslâmî literatürde makâsıd, geniş anlamıyla *din*, daha dar anlamıyla *dînî bildirime dayalı amelî hükümler* manasındaki şeriat kelimesiyle birlikte kullanıldığında *dinin gayeleri* veya *naslarda yer alan amelî hükümlerin gayeleri* anlamına gelmektedir. Usulcüler nezdinde makâsıdü'ş-şerîa' *Şâri'in*, *hükümlerini vaz' ederken gözetdiği* ve *hedeflediği hikmet*, *hedef*, *gerekçe* ve *mânâlar* şeklinde tarif edilmektedir. Diğer bir tanıma göre

⁴ Boynukalın, "Makâsıdü'ş-Şerîa'", s. 423.

makâsîdü'ş-şerîa' Şâri'in hükümleri koyarken amaçladığı gaye ve sırlar şeklinde tarif edilmektedir. Özetle makâsîdü'ş-şerîa' kavramı ile *kanun ve hükümlerin rûh ve mantığı* ifade edilmiş olmaktadır.⁵

II. MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎA'YA YAKIN BİR KAVRAM OLARAK HİKMETÜ'T-TEŞRÎ'

Hikmet kavramı Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'te mevcut hukukî hükümlerin anlaşılması, yorumlanması ve yeni olaylara yansıtılması faaliyetinin odağında yer alan bir kavramdır.⁶ Hikmet kavramı Allah'a izafe edildiğinde O'nun eşyayı bilmesi ve onları gayet sağlam, ahenkli ve eşsiz bilgi ve hikmete uygun yaratmasıdır.⁷ Makâsîdü'ş-şerîa' kavramının ifade ettiği manada olduğu gibi hikmetü't-teşrî kavramı da İslâm hukuk geleneğinde hukukî hükümlerin gaye ve hedeflerini açıklayan bir anlam sahasına sahiptir. Hikmetü't-teşrî sözcüğü terim olarak *hukukî hükümlerin konulmasında, asıl itibariyle adalet ve maslahat temeline dayalı olarak amaçlanan hedefler ve gayeler* şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ hikmetle ta'lil yani hikmete dayanarak hüküm verilip verilemeyeceği konusunda ise İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, Allah'ın koyduğu hükümlerde mutlaka birtakım gayeler bulunduğu ve bu hükümlerin büyük bir kısmının ta'lil edilebilir nitelikte olduğu kanaatindedirler.⁹

III. GENEL VE ÖZEL MÂNÂDA MAKÂSİD

Makâsîd genel olarak ikiye ayrılır. Birinci türde Şâri'in hükümleri koyarken gözetmiş olduğu *genel gayeler* yer

⁵ Ali Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü'ş-Şerîa'*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017, s. 36.

⁶ Ferhat Koca, "Hikmet", *DİA*, C. 17, 1998, s. 514.

⁷ Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul ty, s. 73.

⁸ Ali Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü'ş-Şerîa'*, *Zarûriyyat-Hâciyyât-Tahtîniyyât*, Rağbet yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 38.

⁹ Koca, "Hikmet", s. 518.

almaktadır. Diğer bir ifade ile genel mânâda makâsıd, Şâri'in şer'î hükümlerin sadece bir kısmında değil büyük çoğunluğunda veya bütününde dikkate aldığı mânâ ve hikmetleri ifade etmektedir. Her türlü tasarruflarla ilgili hükümlerin ortaya konması sırasında gözetilen tüm hikmetler bu kısma dâhildir. Örneğin, nikâh akdinde ev ve aile düzeninin kuruluşunun, talâkın meşru kılınmasında devamlılık arz edecek bir zararın kaldırılmasının amaçlanması genel manada hukukun gözettiği makâsıttır.¹⁰

İkinci türde yer alan özel mânâda makâsıd ise Şâri'in insanların her bir hukûkî fiille ilgili düzenlemesinde onlar için yararlı olacak amaçları gerçekleştirmek için hedeflediği niteliklerdir.¹¹ Diğer bir ifade ile özel mânâda makâsıd, insanların tasarruflarında göz önünde bulundurdıkları, akitleştikleri, borçlandıkları, ödemelerde buldukları, sulh oldukları zaman gözettikleri hikmetlerdir. Özel mânâda makâsıdın hedefleri ise İslâm muâmelât hukuku, İslâm aile hukuku, İslâm borçlar, eşya ve ticaret hukuku, İslâm yargılama hukuku, İslâm ceza hukuku gibi hukukun her sahasında detaylı şekliyle incelenmektedir.¹²

A. Makâsıd'ın Önemi

Müctehidin hukukun gayelerini bilmesinin önemi konusunda teorik ve pratik birtakım yararlar ifade edilmektedir.¹³ Öncelikle Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'in doğru anlaşılıp doğru yorumlanması noktasında hukukun gayelerinin iyi bilinmesi önem arz etmektedir. Bu husus sadece nasların doğru anlaşılmasında değil, hakkında hüküm bulunmayan meselelerin hükmüne yönelik istidlal

¹⁰ Muhammed Tâhir b. Âşur, *İslâm Hukuk Felsefesi Gâye Problemi*, Çevirenler, Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, Rağbet yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013, s. 335-336.

¹¹ Boynukalın, "Makâsıdü'ş-Şeria", s. 423.

¹² Tâhir b. Âşur, *İslâm Hukuk Felsefesi, Gâye Problemi*, s. 329-499.

¹³ Konunun detayları için bkz: Ali Pekcan, "Makâsıdü'ş-Şeria Bilgisinin Önemi", *Marife*, yıl 2, sayı 2, 2002, s. 225.

faaliyetinde de vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Zira lafız ve ibârelerin mânâlara delâletinin birden fazla ihtimale açık olması, bu lafızların birbirlerine üstün tutulması noktasında bir tercihi gerekli kılmaktadır ki, bu vasıf Şâri'in hükümleri koyarken gözettiği gayelerin iyi bilinmesi sayesinde elde edilebilir. Diğer taraftan müctehid, dinin temel amaçlarının kategorize edildiği zarûrî, hâcî ve tahsînî şeklindeki maksatların naslardaki temel dayanaklarını, kategoriler arası ilişkilerin hükme etkisini, kategorilerin tamamlayıcısı olan tekmiî unsurları, kategoriler arası maslahatların teâruzu durumunda izlenecek yöntemin şeklini etraflıca bilmelidir. İşte tüm bu hususlar hukukçu veya müftü için makâsîd konusunun önemini ortaya koymaktadır.

Makâsîd düşüncesi, hukûkî problemleri çözüme kavuşturma sürecinde etkin ve pratik bir işlev görmektedir. Özellikle yeni hukûkî meseleler gündeme geldiğinde, naslarda meselenin hükmüne yönelik açık bir emir veya nehyin bulunmaması durumunda dinin temel prensiplerinden, temel hukûkî ilkelerden ve Şâri'in hüküm koyarken gözettiği temel maksatlardan yola çıkarak yeni hükümlere ulaşılması mümkün olabilmektedir.

Makâsîd düşüncesi aynı zamanda mükelleflere kalbî tatmin sağlaması yönünden de önemli bir etkiye sahiptir. Serahsî (ö. 483/1090), Gazzâlî, Âmidî (ö. 631/1233) ve Taftazânî (ö. 791/1390) hükümlerin amaç ve gayelerine vâkıf olmanın, kalbin sükûneti ve gönül rahatlığı açısından bir etkiye sahip olduğunu, böyle bir çabanın zihni aktif kılacağını, mükelleflerin söz konusu hükme vakıf olma sebebiyle dine daha gönülden bağlı kalacaklarını ifade etmektedirler.¹⁴

B. Makâsîd Düşüncesinin Tarihi Seyri

Klasik eserlerde makâsîd sözcüğü ile kastedilen anlama yakın birtakım kavramlar mevcuttur. Terim anlamı

¹⁴ Pekcan, "Makâsîdü's-Şerîa' Bilgisinin Önemi", s. 226-227.

ile olmasa da sözcük anlamı ile makâsîd sözcüğünün ifade ettiği anlam çerçevesinde *re'y*, *ma'na*, *illet*, *hikmet*, *sebeb*, *münâsib vasıf* kavramlarının kullanıldığı bilinmektedir. Istislah, maslahat¹⁵ ve makâsîd kavramlarının ise literatürde IV. asrın ortalarından itibaren terim anlamıyla kullanılmaya başlandığı görülmektedir.¹⁶

Makâsîd konusuna ilişkin müstakil olarak ilk değerlendirmeyi yapan¹⁷ usulcü İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'ye gelinceye kadar bazı fıkıh usulü eserlerinde makâsîd düşüncesine dair görüşler serdedilmiştir. Bunlardan Şafîî fakih el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/975) *Mebâsinü's-Şerîa fî Furû'i's-Şâfiyye* isimli telifinde şer'î ahkâmın hikmetlerini konu edinmiştir. Ebû Bekr el-Cassâs (ö. 370/980) ilk kapsamlı fıkıh usulü eseri olan *el-Fusûl fî'l-Usûl* isimli telifinde hükümlerin genel amacını "*celbu'l-menfe'a ve def'u'l-mazarrâ*" yani "*faydalı olanı alma ve zararlı olanı bırakma*" olarak vurgulamıştır.¹⁸

Makâsîd fikriyâtının kavramlaşma sürecinde başat rolü oynayan Cüveynî, İslâm hukukunun aslî unsurları olan nasların ta'lîl edilebilirliği fikrini savunmuş, müctehidin hukukun gayelerini bilmesi gerektiğini vurgulamış ve bu hususa riayet etmeyen kişileri tenkit etmiştir. Makâsîd konusundaki düşüncelerini *el-Bürhân ve Kitâbü't-Telhîs*

¹⁵ İslâm Hukukunda maslahat, şeriatın tasvip edip etmemesine göre üç kısma ayrılır. Bunlar;

1) Mesâlih-i mu'tebere 2) Mesâlih-i mülgâh 3) Mesâlih-i mürsele'dir. Şeriat bu maslahatlardan bir kısmının muteberliğine (mesâlih-i mu'tebere), bir kısmının geçersiz (mesâlih-i mülgâh) olduğuna şahitlik etmiş, bir kısmının da muteberliğine ya da geçersiz olduğuna şahitlik etmemiştir. (mesâlih-i mürsele). (Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, thk. Hamza Zahir Hafız, 2. Baskı, b.y., t.y., C. I, s. 284.)

¹⁶ Haçkalı, Abdurrahman, "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsîd İctihadının Tarihi Seyri", *Makâsîd ve İctihad*, Editör: Ahmet Yaman, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 200-201.

¹⁷ Pekcan, "Makâsîd Literatürüne Dair", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 11, yıl 2008, s. 418.

¹⁸ Haçkalı, Abdurrahman, "İlgili Literatür Çerçevesinden Makâsîd İctihadının Tarihi Seyri", s.201-202.

isimli fıkıh usûlü eserlerinde gündeme alan¹⁹ Cüveynî'nin, eserlerinde maksud, maksûd, makâsîd, ve garaz kelimeleri *şer'î hükümlerin gayeleri* anlamında kullanılarak konunun önemi vurgulanmıştır.²⁰

Cüveynî'nin talebesi Gazzâlî hocası Cüveynî'nin makâsîd konusundaki görüşlerini daha açık ve geniş bir üslupla ele alarak konuya yeni açılımlar kazandırmıştır. Maslahatın *yararı sağlama ve zararı giderme* şeklinde yapılan tarifini Gazzâlî subjektif yaklaşıma açık bir ifade olarak değerlendirerek maslahat kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Gazzâlî'nin anlam dünyasında *maslahat* ile kastedilen şey *şeriatın amacını korumaktır*. Şeriatın amacının nasıl korunacağı sorusu ise Gazzâlî'de *el-usûlü'l-hamse* şeklinde karşılık bulmaktadır. Buna göre şeriatın insanlara yönelik gayeleri, insanların din, can, akıl, nesil ve mallarını korumak şeklinde beşli bir taksime tabi tutulmaktadır.²¹ Neticede Gazzâlî'nin anlam dünyasında *maslahat* = *riâyetu makâsîdu's-şerîa* = *Hıfzu'l-usûlü'l-hamse* şeklinde karşılık bulmaktadır.²² Buna göre maslahat, şeriatın gözettiği hedefler olan makâsîda uymaktır. Şeriatın gözettiği makâsîd ise din, can, akıl, nesil ve malı korumaktır.

Gazzâlî'nin İslâm hukuk metodolojisine dair düşünceleri kendisinden sonra gelen bilginlere projeksiyon tutmuştur. Makâsîd konusunda Gazzâlî'den sonraki telifler şekil ve muhteva olarak onun *el-Mustasfa* adlı usul eserinin izlerini taşımaktadır. Metodolojide makâsîd düşüncesi her ne kadar Cüveynî ile başlatılsa da, Gazzâlî tarafından

¹⁹ Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü's-Şerîa*, *Zarûriyyat-Hâciyyât-Tahsîniyyât*, s. 88.

²⁰ Boynukalın, "Makâsîdü's-Şerîa" C. 27, s. 423.

²¹ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, C. I, s. 286, 287.

²² Soner Duman, "İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 18, 2011, s. 14-15.

şekillendirilmiş ve kendisinden sonra gelen bilginler tarafından genellikle tekrar edilmiştir.²³

Makâsîd konusuna eğilen bilginlerden İzzettin ibn Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm* isimli eseri ile konu canlılığını devam ettirmiştir. İbn Abdisselâm İslâmî hükümlerin belirli maksatları olduğunu şöyle açıklamaktadır: “İslâm'ı araştırıp Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in maksatlarını kavrayan kimse, emredilen şeylerin hepsinin yararın gerçekleştirilmesi ve zararın kaldırılması ya da her iki durum için olduğunu görür. Her bir yasağın, mefsetetin kaldırılması veya maslahatın gerçekleştirilmesi için olduğunu anlar.”²⁴ İzzeddin ibn Abdisselâm makâsîdı önce uhrevî ve dünyevî şeklinde ikiye sonra da bunları kendi içinde üç bölüme ayırarak inceler. Dünyevî ve uhrevî maksatların her biri kendi içinde zarûriyyât, hâciyyât ve tekmiât şeklinde isimlendirilerek incelemeye tabi tutulur.²⁵ İbn Abdisselâm'ın makâsîd ve maslahat konusundaki görüşleri ayrıntılı olmakla birlikte düzenli ve sistemli gözükmemektedir. O, meseleleri dağınık ve çeşitli açılardan tekrar tekrar ele alır, ancak genel bir sisteme ulaşmaya çalışmaz.²⁶

İzzettin ibn Abdisselâm'ın öğrencisi olan, usûl ve kavâid-i fihhiyye alanında öne çıkan Şehâbeddin el-Kârâfi (ö. 685/1286), 548 kaideden oluşan ünlü eseri *el-Furûk* isimli telifinde makâsîd düşüncesini daha geniş bir şekilde gündeme alır. Bazı usulcülerin *Zarûriyyât'ın din, can, akıl,*

²³ Abdurrahman Haçkalı, “İslâm Hukuk Metodolojisinde Gayeci Yaklaşım: Gazzâlî'nin İçtihat Anlayışında Maslahatın İşlevselliği”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 13, Sayı 3-4, yıl 2000, s. 453; Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü'ş-Şeria'*, *Zarûriyyât-Hâciyyât-Tahsinîyyât*, s. 92-94.

²⁴ İzzeddin ibn Abdisselâm, *Kavâid'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm*, y.y., Beyrut 1990, s. 334.

²⁵ Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü'ş-Şeria'*, s. 98.

²⁶ Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü'ş-Şeria'*, s. 97-98.

nesil, mal şeklindeki beş unsuruna bir altıncı olarak *ırzı koruma* (*hıfzu'l-ırz*) unsurunu eklediklerinden söz eder.²⁷

Makâsîd konusuna eserlerinde yer veren bilginlerden bir diğeri İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350)'dir. Kendisi İslâm'da hükümlerin gayelerinin ne olduğuna yönelik görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “*İslâm'ın esasî hikmet ve insanların dünya ve ahiret maslahatlarının teminidir. İslâm'ın tamamı adalettir, hikmettir, rahmettir ve maslahattır. Adaletten zulme, maslahattan mefsedete ve hikmetten abese çıkan hiçbir şey İslâm'dan değildir. İslâm, Allah'ın kulları arasındaki adaleti, varlıklarına rahmeti ve kendisine ve elçisinin doğruluğuna en üstün ve en doğru delilidir.*”²⁸

Cüveynî'nin temellerini attığı makâsîd düşüncesi Gazzâlî'nin zarûriyyat-hâciyyat-tahsînîyyât şeklindeki üçlü kategorik bölümlenmesinden sonra küçük farklılıklarla İbrahim eş-Şâtîbî (ö. 790/1388)'ye kadar ulaşmıştır. Makâsîd düşüncesi İbrahim eş-Şâtîbî'nin *el-Muvâfakât* isimli eserinde müstakil bir teoriye kavuşmuş, Şâtîbî kitabının beş ana bölümünden ikinci bölümünü müstakil olarak makâsîd düşüncesine ayırmıştır. Şâtîbî'ye göre şer'î hükümlerin konuluş amacı, sadece dünyevî faydaları temine yönelik olmayıp aynı zamanda, insanları nefsi isteklerinden uzaklaştırarak Allah'a kul olmalarını sağlamaktır.²⁹ Şâtîbî istikrâ/tümevarım yoluyla şer'î hükümleri tek tek ele alıp değerlendirerek genel ilkelere ulaşmaya çalışmıştır. Şer'î hükümlerin gaye ve hedeflerini ta'lil ederken şeriatın *din, can, akıl, nesil, mal* şeklindeki beş temel ilkesini zorunlu olarak dikkate aldığını ifade eden Şâtîbî şer'î yükümlülükleri, önleyici koruma itibariyle iki

²⁷ Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü's-Şerîa*, s. 98.

²⁸ Abdullah İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, y.y., C. I-IV, Beyrut 1973, C. 3, s. 11.

²⁹ Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fî Usûl's-Şerîa*, C. I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y, C. 2, s. 63-65.

grubu ayırarak birinci gruba ibadetler, âdetler ve muâmelât hükümlerini, ikinci gruba ise cezaları yerleştirir.³⁰

Tunuslu âlim Muhammed Tâhir b. Âşur (ö. 1393/1973), makâsîd alanında müstakil ilk eser olma özelliğini taşıyan *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye* isimli eseriyle makâsîd konusundaki görüşlerini açıklamıştır.³¹ Makâsîdın fıkıh usulünden bağımsız bir ilim dalı haline getirilmesi gerektiği fikrini savunan Tâhir b. Âşur'a göre İslâm hukukunun genel gayesi *ümmetin (toplumun) genel düzenini korumak ve onların yararını devam ettirmektir*.³²

Muhammed Tâhir b. Âşur İslâm hukukunun genel gayelerini üç temel kategoride değerlendirir. Bunlardan ilki *ümmetin sosyal düzeni açısından yararlar* olup bunları *zarûrî, hâcî ve tahsînî* şeklinde üç alt başlıkta ele alır. İkinci grup yararlar *ümmetin tümü, grupları veya bireyleri açısından yararlar* olup bunları *küllî ve cüz'î* şeklinde ikiye ayırır. *Küllî Maslahatlar*; toplumun bütününe ilgilendiren genel yararlardır (*el-maslahatu'l-âmmeh*). *Cüz'î Maslahatlar*; toplumun bütününe değil de, bir bölümünü veya tek tek fertlerini ilgilendiren maslahatlardır (*el-maslahatu'l-cüz'îyyetu'l-hâssa*). Üçüncü kategoride ise *duyulan ihtiyaç açısından yararlar* bulunmakta olup bunları da *kat'î, zannî ve vehmî* şeklinde üç alt başlıkta değerlendirir. *Kat'î Maslahat*; tevile ihtimali olmayan nas türünden delillerin gösterdiği maslahattır. *Zannî Maslahat* (*el-Mesâlihü'z-Zanniyye*); zannî oluşunu akıl'ın tespit ettiği maslahattır. *Vehmî Maslahat* (*el-mesâlihu'l-Vehmiyye*) ise ilk anda salah ve hayır olduğunu düşündürürse de, dikkatli bir düşünce sonucu zarar olduğu anlaşılan maslahattır.³³

³⁰ Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü's-Şerîa*, s. 105-106.

³¹ Boynukalın, "Makâsîdü's-Şerîa", C. 27, s. 424.

³² Tâhir b. Âşur, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye*, s. 273.

³³ Tâhir b. Âşur, *İslâm Hukuk Felsefesi, Gâye Problemi*, s. 220-242.

C. İctihad Çeşitleri ve Makâsîd İctihadının İlkeleri

İctihad, *Nasların lafız ya da mânâlarından hareketle, hakkında hüküm bulunmayan meselelerin hükümlerinin çeşitli istinbât metotları kullanılarak elde edilme çabası*³⁴ şeklinde tarif edilmekte olup, fıkıh usulünde genel olarak iki ana grupta mütaala edilmektedir. *Hükümün istinbâtı* çerçevesinde ele alınan bu icthadlar *beyan icthâdı ve mânâ icthâdı* şeklinde isimlendirilmektedir. Bunlardan ilki olan *beyan icthâdı* Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet naslarının lafızlarını hüküm kuruluşunu esas alan icthad yöntemi olup, nasların lafzen delâlet ettiği hükümlerin tespitini konu edinmektedir. Lafızla ilgili olan icthad faaliyeti, genel anlamda hükümün nasların zahirinden alınması şeklinde tezahür eder. Umum ifadelerin tahsisi, mutlak lafzın mukayyed lafza hamledilmesi, müşkil lafzın te'vili yönündeki çabalar lafzî icthâdın kapsamına giren hususlardır.³⁵

İctihadın ikici çeşidi ise *mânâyı* hüküm kuruluşuna esas alan icthad yöntemidir. Bu tür icthad da kendi içinde iki başlık altında mütaala edilmektedir. 1. Kıyas icthadı, 2. Makâsîd İctihadı. Kıyas icthadı, lafzın konuluş gerekçesi olan illetten hareketle hükümün elde edilmesi çabasını ifade etmektedir. İlet ekseninde dönen ve sistematik akıl yürütme mekanizması olan kıyas icthadı, mevcut bir hükümün uygulama alanının genişletilmesini konu edinmektedir.³⁶

Hükümün kuruluşuna *mânâyı* esas alan istinbât yönteminin ikinci türü makâsîd icthadıdır. Hikmet ve maslahat ekseninde dönen makâsîd icthadı, istihsan³⁷ ve

³⁴ H. Yunus Apaydın, "İctihad" *DİA*, 2000, C. 21, s. 432.

³⁵ Apaydın, "İctihad" s. 436.

³⁶ Apaydın, "İctihad" s. 436

³⁷ Serahî'nin tarifine göre *İstihsân: "Kıyası bırakıp, insanlar için en uygun olan ve en yararlı olanı almaktır."* Bazen insanlara herhangi bir yarar sağlamadığı için kıyas terk edilerek istihsân metodu

istislâh olarak da adlandırılabilir. İlk dönem terminolojisinde re'y ichtihadı kapsamında değerlendirilen bu tür ichtihad sonraki dönemlerde usul istidlâli olarak ifade edilmiştir. Mânâ ichtihadında Kıyas ichtihadında olduğu gibi belirli bir nass üzerinden hareket edilmeyip, birkaç ayet ve hadis grubundan veya Kur'ân-ı Kerim'in ve hadis rivayetlerinin tamamından hareket edilerek küllî mânâlara ve şâriin hükmün konuluşunda dikkate aldığı mânâyâ ulaşma hedefi gözetilir.³⁸ Makâsîd ichtihadına, Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'in yanı sıra sahabe uygulamalarının da önemli bir hukûkî dayanak teşkil ettikleri gözlenmektedir. Zira sahabenin farklı fikhî ichtihatlarında hükmün kuruluşunun maslahat üzerine bina edildiği bilinmektedir. Her ne kadar sahabe ve tabiin döneminde uygulanan makâsîd ichtihadına ait belirlenmiş ilkeler bulunmasa da, sahabe ve tabiinin makâsîdü'ş-şerîa' konusunda yeterli bilgi ve anlayışa sahip oldukları ve bu sebeple makâsîd ichtihadına yetkin oldukları kabul edilen bir gerçekliktir.³⁹

Makâsîd ichtihadının ilkelerine gelince;⁴⁰

1) Makâsîd ichtihadının uygulama alanını oluşturan İslâm Hukuku sahası bu alanın temel sabitelerinin kendisinden alındığı Kur'ân-ı Kerim ayetleri üzerine bina edilmiş hüviyete sahip olmalıdır.

kullanılır. Zira kıyasın sahih olması için mutlaka şâriin maksadına uygun olması gerekir. Şâri'in hükümleri koyarken gözettiği maksat ise kulların yararını sağlamaktır. (Ali Pekcan, "Hanefî Ekolünde Makâsîd Düşüncesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 9, 2007, s. 332.)

³⁸ Apaydın, "İctihad" s. 437.

³⁹ Haçkalı, "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsîd İctihadının Tarihi Seyri", s. 199-201.

⁴⁰ Prof. Dr. Ahmet Yaman, Makâsîd ichtihadının ilkeleri konusunu otuz beş madde altında detaylandırmıştır. Bu başlıkta Yaman'ın ele aldığı ilkelerin bir kısmına değinilmiştir. Maddelerin detayları ve ilkelerin İslâm hukuku içerisindeki örnekleri için ilgili çalışmaya bkz. (Ahmet Yaman, "İslâm Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının ya da Gâî/Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine", *Makâsîd ve İctihad*, s. 171-196.)

2) Makâsîd icthadının kendisine dayandığı hukûkî normların kaynağının ilahi irade olması, müctehidin ilahi iradenin buyruklarına hem lafzen hem de ruhen aynı anda sahip çıkmayı gerekli kılar.

3) Vahyin bireysel ve toplumsal alana yönelik hukûkî normları, biri diğerinden bağımsız düşünölmeyecek derecede birbirlerine bağılı olduklarından, makâsîd icthadına yönelen müctehid bu hakikati göz önünde bulundurarak icthatta bulunmalıdır.

4) Makâsîd icthadının dayandığı hukûkî normlar sadece dünyevî maslahatı değil uhrevî sorumluluğu da gözetmeyi zorunlu kılmaktadır. Uhrevî sorumluluk bilinci ise hem mükellefi hem de müctehidi inanç, hukuk ve ahlak alanında daha dikkatli olmaya sevk eder.

5) Adalete uygun olan makâsîd ile toplumsal faydaya uygun olan makâsîd gerçekte aynı hakikat değerine sahip olmayabilir. Makâsîd icthadında bulunan müctehid toplumsal maslahat ve adalet ilkesini birlikte değerlendirmelidir. Unutulmamalıdır ki, adalete uygun olan icthat faydalı, mâkul ve makbuldür.

6) Bireysel yeterlilikle makâsîd icthadında bulunmak kişiyi her zaman ilâhî iradenin muradına uygun hakikate ulaştırmayabilir. Makâsîd icthadında bireysellikten ziyade uzman ekip çalışması ve ortak akıl birlikteliğinin gözetilmesi gerekmektedir.

7) Müctehid vahyin makâsîd icthadına açık ve kapalı alanlarını tespit ederek iki alan arasındaki farkı gözetmelidir. Buna göre, *“ibadet ve belirli niceliklere bağlanmış mukadderât alanı makâsîd yorumuna kapalıdır.”* Müctehid bu alanın dışında kalan *“selim akıl, bozulmamış vicdan ve tahrif edilmemiş şer’i ölçüler ışığında tespit edilebilen”* alanlarda icthatta bulunabilir.

8) Makâsîd icthadının sahih olması için tikel olayın dayanağını oluşturan küllî ilke ile cüzî olay arasındaki

niteliklerin ve değer yargılarının doğru tespit edilmesi gerekmektedir.

9) Makâsıd ictihadında bulunacak müctehid veya uzman ekip hükme dayanak olacak maslahatı tespit ettiklerinde bu maslahatın Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in kabul edip uygun gördüğü maslahata ters düşmeyecek bir nitelikte olmasına özen gösterir.

10) Makâsıd ictihadı yoluyla verilecek hükmün temellendirilmesi sürecinde külli yargı ve maslahatlar ile cüz'î delillerde gözetilen maslahatlar birlikte değerlendirilerek aralarındaki uygunluğun dikkate alınması gerekir.

11) Makâsıd, delâleti zannî olan nassın anlaşılmasında hakem rolü görmelidir.

12) Makâsıd gerekçesi ile zannî nassın muhtemel diğer delâletleri iptal edilmez.

13) Kesin ve zarûrî maslahatın varlığı sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in umûm ifade eden nassı tahsîs edilebilir.

14) Makâsıd, fiilen vâkî olan ve hukûkî dayanak teşkil eden bir icma ile çelişirse buradaki makâsıdın hükme etkisi dikkate alınmaz.

15) Kıyas *din, can, akıl, nesil, mal* şeklindeki korunması gereken beş temel unsur ile çelişirse söz konusu kıyas, hükme temel teşkil etmez ve terk edilir.

D. Makâsıdın Mertebeleri

Makâsıdın mertebeleri üç temel kategoride ele alınmakta olup, bunlar Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât'tır.

1) Zarûriyyât (Zarûretler Mertebesinde Değerler)

İslâm hukukunun korumayı amaçladığı beş temel esas literatürde zarûriyyât, zarûrât-ı hamse, makâsîd-ı hamse, külliyât-ı hamse⁴¹ gibi adlarla anılmakta olup bunların tespitinde hem istikrâ/tümevarım yöntemi kullanılmış hem de bu ilkeleri bir arada zikreden Kur'ân-ı Kerîm⁴² ve hadis⁴³ nasları tespit edilmiştir. Zarûriyyâtı oluşturan temel değerler vahiy sürecinin Mekke döneminde şekillendirilmiş, konuyla ilgili detay hükümler ise Medine döneminde tamamlanmıştır. Diğer taraftan bu temel beş esas sadece İslâm'da değil, diğer semavî dinlerde, ayrıca Budizm, Caynizm, Zerdüştlük gibi dinlerde de korunması gereken temel değerler arasında zikredilmiştir. Bu durum zarûrât-ı hamse'nin evrensel değerler olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁴⁴

Gazzâlî'ye göre dinin insanlara ilişkin korumayı hedeflediği değerler beş noktada temerküz etmektedir.

⁴¹ Boynukalın, "Makâsîdü'ş-Şerîa" s. 425.

⁴² "Ey peygamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, zinâ etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftirâ uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana bi'at ederlerse onların bi'atlerini al ve onlar için Allah'tan mağfîret dile. Şüphesiz Allâh, çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Mümte-hine, 60/12).

Ayrıca, İslâm hukukunun temel hedeflerine bakıldığında bunların fitrat kurallarına dayandığı görülecektir. Bu noktada fitratla ilgili ayetin (Rum 30/30)'de zarûrât-ı hamse için temel teşkil eden naslardan olduğu üzerinde durulmaktadır.

⁴³ Hadis rivayetlerinde zarûrât-ı hamse'nin korunmasına dair birçok hadis bulunmakla birlikte bu ilkelerin tamamı bir arada anılmayıp farklı rivayetlerde geçmektedirler. Fakat Veda Hutbesi'nde söz konusu ilkelerin hemen hemen tamamı yer almaktadır. Konunun detayları için bkz. (Ali Pekcan, "Makâsîd Teorisinin Temel Parametreleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, 2004, s. 132-133.)

⁴⁴ Pekcan, "Makâsîd Teorisinin Temel Parametreleri", s. 130, 135-137.

Bunlar *din, can, akıl, nesil ve malın* korunmasıdır. Bu beş temel esasın muhafazasını gaye edinen her hüküm zarûret derecesinde olan maslahattır. Makâsıdın dereceleri arasındaki en güçlü olanı bu tür maslahatlardır.⁴⁵ Bu tür maslahatların ihlali toplum düzeninin bozulması ya da fertlerin bir kısmının ifsâd olması neticesini doğurur. Söz konusu ifsad insanların birbirlerine düşman olmaları, birbirlerini yok etmeleri şeklinde manevi türden olabileceği gibi insanların zamanla maddi olarak yok oluşuyla da sonuçlanabilir.⁴⁶ Bu beş esasın yok sayılmasını haram olarak değerlendiren Gazzâli, insanların birlik ve beraberliğini sağlamayı hedefleyen her din ve hukuk sisteminin bu beş esası temine yönelik gayreti dikkat çekmektedir.⁴⁷

Şatıbî'ye göre, bu beş esasın korunması iki şarta bağlıdır. Bunlardan birincisi bu tür zarûrî olan maksatlara varlık kazandırmak ve onların temellerini sağlam atmak gerekir. İkincisi ise, zarûrî olan hususlara zarar vereceği ve onları ortadan kaldırmaya sebebiyet vereceği bilinen şeyleri uzaklaştırmak gerekir. Bu durum zarûriyyatın yok olmamaları açısından gerekli tedbirlerin alınmasını temin etmeyi gerektirir.⁴⁸

a) Dinin Korunması

İnsanın dininin korunması onu şerefleendirme anlamına gelmektedir. İnsanın inanma hürriyeti mutlaka koruma altına alınmalı, insana inanç hürriyeti sağlanmalıdır. Zira dindar olma niteliği canlılar arasında sadece insana özgü bir niteliktir.⁴⁹ *Vahiy Dinde zorlama yoktur, artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır.*⁵⁰ hükmü ile her bir inanç sahibinin inanç değerlerinin muhafazasını öngörmüştür.

⁴⁵ Gazzâli, *el-Mustasfâ*, C. I, s. 287.

⁴⁶ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Makâsîdü 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, s. 300.

⁴⁷ Gazzâli, *el-Mustasfâ*, C. I, s. 288.

⁴⁸ Şatıbî, *Muvafakât*, C. II, s. 8.

⁴⁹ Ebu Zehra, *el-Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkı'l-İslâmi*, C. II, s. 33.

⁵⁰ Bakara 2/256.

Muhammed Tâhir b. Âşûr'a göre, dinin korunması bireysel ve toplumsal olmak üzere iki alanda ele alınabilir. Bireysel olarak dinin korunması, din, itikad ve amelin bozulmasına etki edecek her şeyden müslümanın kendisini korumasıdır. Toplumsal anlamıyla dinin korunması ise dinin kesin olan sabitelerini bozacak her şeyin ortadan kaldırılmasıdır. Toplumun birliğinin korunması ve ülkenin düşmana karşı savunulması bu türden bir maslahattır.⁵¹

b) Nefsin Korunması

Can güvenliği İslâm hukukundaki dokunulmaz değerlerden biridir. Canı/nefsi koruma, değerli ve şerefli olan yaşam hakkını korumaktır. Nefsi koruma üç farklı düzlemde ele alınabilir. Bunlar yaşam hakkını koruma, insanların organlarını yaralanmalardan koruma ve insanın şahsiyetini korumadır. Diğer taraftan çalışma hürriyeti, düşünce hürriyeti, ikamet etme hürriyeti gibi insanı hür kılacak unsurların desteklenmesi de nefsin korunması kapsamında değerlendirilir.⁵² İslâm ceza hukuku sahasında kısasın vacip kılınması da canı koruma amacına matuftur.⁵³

c) Aklın Korunması

İslâm hukukunda dokunulmaz değerlerden bir diğeri akıldır. Ebu Zehra (d. 1898- ö. 1974) İslâm hukukunun akli korumasındaki gayeyi iki maslahata bağlamaktadır. Aklın korunmasında gözetilen birinci maslahat, insanın toplum içinde sağlam bir üye olmasını, etrafına iyilik yapan ve yarar sağlayan bir kişi olmasını temin etmektir. Zira toplum içinde yaşayan her bir insanın sahip olduğu akıl, sırf o kişinin özel hakkı olarak değerlendirilemez. Bu açıdan bakıldığında toplumun, kendi selâmeti için bir takım tedbirler alması en tabi hakkıdır. Aklın korunmasında gözetilen ikinci maslahat ise akla zarar verici şeyleri kullanan kişinin toplumun etkin bir gücünü yitirmesine

⁵¹ Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi, Gâye Problemi*, s. 225.

⁵² Ebu Zehra, *el-Cerime ve 'l-Ukûbe fi 'l-Fıkhı 'l-İslâmî*, C. II, s. 33.

⁵³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, C. I, s. 288.

sebebiyet vermesini engellemek ve topluma fazladan yük yüklemesine engel olmaktır. Zira hem birey hem de toplum için aklın korunması toplum üzerinde bir hakır.⁵⁴ İnsanların aklî fonksiyonlarının bozulmadan korunması aklın korunmasının gayeleri arasında olduğundan İslâm hukukunda insanları sarhoş eden şeylerin kullanımının yasaklanması da söz konusu maslahatları temine yönelik tedbirlerdir.⁵⁵

d) Neslin Korunması

Neslin korunması İslâm hukukunun dokunulmaz kıldığı zaruri değerler arasında yer almaktadır. Neslin korunması genel anlamda bir değer olup farklı şekillerde açıklanabilmektedir. Örneğin yakın dönem İslâm hukuk bilginlerinden Ebu Zehra neslin korunmasını insan cinsinin muhafazası olarak değerlendirir. Ona göre her çocuk ana babasının bulunduğu aile ortamında yetişmeli ve her birini velâyeti altında bulundurup koruyan bir sahibi olmalıdır. Bu ise İslâm aile hukuk sistemini düzenlemeyi ve aile kurumuna yönelik saldırıyı önleyici tedbirler almayı gerekli kılmaktadır. İslâm ceza hukukunda zina ve iffete iftira/kazf suçunu düzenleyen hukûkî yaptırımlar da aile hukukuna ve kişilik haklarına yönelik söz konusu saldırıları engellemeye matuf müeyyideler olarak öngörülmüştür.⁵⁶

Çağdaş İslâm hukuk bilginlerinden Tâhir b. Âşur da nesli korumayı farklı bir açıdan değerlendirmiştir. Ona göre neslin korunması, neslin devamının sağlanmasına yönelik tedbirler ile gerçekleştirilebilir. İnsan neslinin devamını sağlayacak üremenin terk edilmesi insan türünün fiziki olarak yok olmasına veya nüfus popülasyonunun azalmasına sebebiyet verir. İslâm hukukunda zorunlu

⁵⁴ Ebu Zehra, *el-Cerîme ve 'l-Ukûbe fi 'l-Fıkhı 'l-İslâmî*, C. II, s. 33.

⁵⁵ Tâhir b. Âşur, *Makâsîdü 'ş-Şer'îati 'l-İslâmîyye*, s. 304.

⁵⁶ Ebu Zehra, *el-Cerîme ve 'l-Ukûbe fi 'l-Fıkhı 'l-İslâmî*, C. II, s. 34.; Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Suat Erdoğan, "İslam Hukukunda Failin Amacının Cezaya Etkisi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, sayı 3, ss. 1-17.

sağlık gerekçeleri ve ceza müeyyideleri müstesna olmak üzere, erkeklerin hadım edilmesinin ve kadınların rahimlerini aldirmalarının yasaklanması da neslin korunmasına yönelik hukûkî tedbirler arasında sayılabilir.⁵⁷

e) Malın Korunması

Malın korunması da İslâm hukukunun dokunulmaz kıldığı zaruri değerler arasında yer almaktadır. İslâm ceza hukukunda hırsızlık, gasp, zimmet, rüşvet, faizli muamele ve benzeri yollarla elde edilen haksız kazançları engellemeye yönelik uygulanan cezâî yaptırımların tamamı malın korunması ilkesine yönelik hedeflerdir.

2. Hâciyyât (İhtiyaçlar Mertebesinde Değerler)

İslâm hukukunda korunması zarûrî olmamakla birlikte, birtakım ferdî ve toplumsal ihtiyaçlara binaen bulunması ve korunması hedeflenen maslahatlar vardır ki bunlara Hâciyyât ya da ihtiyaçlar mertebesindeki değerler denilmektedir. Şatîbî'ye göre ihtiyaç mertebesinde olan maslahat, bir genişlik sağladığı (*tevsî'a*) ve güçlüğü kaldırdığı (*refu'l-harec*) için kendisine ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman genelde sıkıntı ve güçlüklerle sebep olan değerlerdir. Bu sebeple bu tür maslahatların bulunmaması veya bu tür maslahatlara riayet edilmemesi insanlar arasında genelde sıkıntı ve zorluklara sebebiyet verir. İslâm hukukunda hâciyyât türü maslahatlar genelde ibadetler, yeme içme gibi beşeri davranışlar, alım-satım, icâre (kiralama), karz (ödünç) akitleri gibi muâmelât ve cezaî hükümler konusunda varlığını hissettirmektedir.⁵⁸

Diğer taraftan hâciyyât türü maslahatların bir bölümü, zarûrî maslahatların tamamlayıcısı konumundadırlar. Örneğin, hukukun uygulanması maksadıyla bazı kötülük yollarının kapatılması, hâkim, yönetici, emniyet kuvvetleri

⁵⁷ Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi, Gâye Problemi*, s. 227.

⁵⁸ Şatîbî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 10.

tayin etme gibi maslahatlar da hâciyyât türü değerler arasında yer almaktadır.⁵⁹

3.Tahsîniyyât (Güzelleştirme Mertebesinde Değerler)

İslâm hukukunda zarûrî olmayan ve aynı zamanda kendisine ihtiyaç da duyulmayan bir takım maslahatlar bulunmaktadır ki bunlar tahsîniyyât olarak değerlendirilir. İş ve eylemlerin güzelleştirilmesi mertebesinde olan bu tür değerler muamelelerde en güzel yöntemlere riayet etme hedefini gözetmektedir.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle tahsîniyyât cinsinden hükümler, zarûriyyât ve hâciyyât cinsinden olan maslahatlara fazladan bir güzellik ve kemâl vasfı getirme amacına yönelik olup, üstün ahlak anlayışının gerektirdiği şeyleri gaye edinmektedir. Savaş esnasında kadınların, çocukların ve rahibelerin öldürülmemesi taysîniyyât türü değerlerin örnekleri arasında sayılmaktadır.⁶¹

Sonuç

Makâsîd düşüncesi, İslâm fıkıh ekollerinin usul eserlerinde müstakil bir usul metodu olarak ele alınmamakla birlikte, fıkıh konularının ayrıntılı olarak ele alındığı furû kısmında, özellikle tikel meselelerin çözümünde, *re'y*, *ma'nâ*, *illet*, *hikmet*, *sebeb*, *münâsib vasıf*, *istislah*, *maslahat*, *istihsân* gibi kavramlar çerçevesinde bir ictihad metodu olarak sıkça kullanılmıştır. Gerçekte bu durum İslâm hukuk metodolojisi için bir eksiklik değil, fıkıh külliyâtının kazuistik/meseleci yöntemle telif metodunun doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Müftinin, Şâri'in hükümleri koyarken gözettiği makâsîda dair yeterli literatüre ve hukuk nosyonuna sahip olması, özellikle güncel fıkıh meselelerinin

⁵⁹ Tâhir b. Âşur, *Makâsîdü'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, s. 306-307.

⁶⁰ Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, C. I, s. 290.

⁶¹ Şatıbî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 11-12.

değerlendirilmesi ve çözüme kavuşturulması sürecinde vereceği fetvâların, Şâri'in murâdına uygun gâye ve hikmetleri gözeten bir hüküm olmasını temin noktasında vazgeçilmez bir işlev görecektir.

Makâsîd düşüncesi, hukukçuya zihnî açıklık, mükelleflere kalbî tatmin sağlaması yönünden önemli bir etkiye sahiptir. Hükümlerin amaç ve gayelerine vâkîf olmanın, kalbin sükûneti ve gönül rahatlığı açısından müspet bir etkiye sahip olduğu, mükelleflerin söz konusu hükme vakîf olma sebebiyle dine daha gönülden bağlı kalacakları, hükümlerin konulmasındaki sebep ve hikmetlere yönelik zihnî çabanın ise hukukçunun zihnini her daim aktif kılacağı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2000, C. 21, ss. 432-445.
- Boynukalın, Ertuğrul, "Makâsîdü'ş-Şerîa'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 27, ss. 423-427.
- Duman, Soner, "İmam Gazzâlî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 18, 2011, ss. 9-32.
- Düzenli, Yaşar, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, ty.
- Ebu Zehra, Muhammed, *el-Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, C. I-II, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 1998.
- Erdoğan, Suat, "İslam Hukukunda Failin Amacının Cezaya Etkisi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, sayı 3, ss. 1-17.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, thk. Hamza Zahir Hafız, II. Baskı, b.y., t.y.
- Haçkâli, Abdurrahman, "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsîd İctihadının Tarihi Seyri", *Makâsîd ve İctihad*, Editör: Ahmet Yaman, 3. Baskı, İstanbul 2017, ss. 199-239.

- “İslâm Hukuk Metodolojisinde Gâyeci Yaklaşım, Gazzâli'nin İctihat Anlayışında Maslahatın İşlevselliği”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*. C. 13. Sayı 3-4, yıl 2000.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *İslâm Hukuk Felsefesi, Gâye Problemi*, Çevirenler: Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, Rağbet yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Daru'n-Nefâes, Umman, ty.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*, C. I-IV, Beyrut 1973, C. 3.
- İzzeddin İbn Abdisselam, *Kavâid'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Beyrut 1990.
- Koca, Ferhat, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1998, C. 17, ss. 514-518.
- Pekcan, Ali, “Makâsîd Teorisinin Temel Parametreleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 2004, ss. 113-142.
- , “Makâsîd Literatürüne Dair”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sayı 11, ss. 417-438.
- , *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü's-Şerîa', Zarûriyyat-Hâciyyât-Tahsîniyyât*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017.
- , “Makâsîdü's-Şerîa' Bilgisinin Önemi”, *Marife*, yıl 2, sayı 2, 2002, ss. 219-227.
- , “Hanefî Ekolünde Makâsîd Düşüncesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 9, 2007. ss. 313-336.
- eş-Şatîbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûl's-Şerîa*, C. I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- Yaman, Ahmet, “İslâm Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının ya da Gâî/Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”, *Makâsîd ve İctihad, İslâm Hukuk Felsefesi Araştırmaları*, İFAV, 3. Baskı, İstanbul 2017, ss. 161-196.